

Wikmanson, Johan (1753-1800)

Svensk tonsättare och organist

Trots att Wikmanson växte upp under enkla förhållanden sattes han i skola med studier i både latin och grekiska. Tidigt måste han ha visat även musikaliska anlag eftersom han fick studera för den ansedde och från Tyskland invandrade musikern och tonsättaren Henrik Philip Johnsen. Wikmanson blev en framstående orgelspelare och anställdes 1771 som organist, först i Holländska reformerta kyrkan och från 1781 i Storkyrkan. Han hade även från 1782 anställning i nummerlotteriet. Som tonsättare får han betraktas som autodidakt, men samvaro med bl.a. Kraus och abbé Vogler, påverkade säkert hans utveckling. Med tiden blev han även en skicklig musikteoretiker. Wikmanson invaldes 1788 i Musikaliska Akademin och var medlem både i sällskapen *Utili Dulci* och *Nytta och Nöje*. 1797 blev han direktör för Musikaliska akademiens läroanstalt.

Trots begränsade möjligheter att komponera – han saknade kontakt med hovet och fick arbeta hårt för brödfödan – vittnar hans sånger och pianostycken om stor begåvning. Ännu ett strå vassare är hans stråkkvartetter, som allmänt anses vara de bästa i Sverige före Berwalds. I dessa märker man tydliga spår av Haydns kvartetter även om de också visar på stor självständighet. Eftersom han inte skrev musik för teatern fick han under sin livstid aldrig den uppmärksamhet som kom t.ex. Kraus och Vogler till del. Till detta förhållande kan också hans tidiga bortgång i lungsjuka ha bidragit. Att han numera anses som den svenska stråkkvartettens förste mästare är ställt utom allt tvivel.

Stråkkvartetterna

Det anses allmänt att Wikmansson skrev 5 hela stråkkvartetter samt en ofullbordad. Två av de fem ansågs fram till 1976 ha förkommit, men detta år återfanns en avskrift av en kvartett i A-dur, som man är ganska säker på är komponerad av Wikmanson. De övriga tre, som publicerades postumt 1801 under opusnummer 1 går i d-moll, e-moll och B-dur. Dessa kvartetter har länge ansetts vara komponerade före 1790, men flera omständigheter (se nedan under Stråkkvartett e-moll) talar för att någon/några av satserna skrevs ganska sent i Wikmansons liv.¹

Stråkkvartett d-moll op. 1:1

1. *Allegro* 2. *Adagio* 3. *Menuetto* 4. *Finale: Allegro*
Före 1790?

Kvartetten i d-moll är antagligen inte den som skrevs först. Men eftersom den är den mest betydande får man anta, att vännen G A Silverstolpe, som på Wikmansons dotters uppdrag lät utge kvartetterna, valde att placera den mest helgjutna som nummer 1. Wikmanson har valt att skriva samtliga satser i samma tonart.

Första satsen, *Allegro*, i typisk sonatform, inleds med ett glatt och dansant huvudtema:

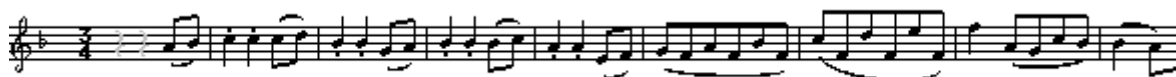

Sidotemat, som imiteras kanoniskt i de olika stämmorna, tas upp i violan:

¹ Eppstein, Hans, *Om Wikmansons stråkkvartetter*. Svensk tidning för musikkforskning 1971

Ett på huvudtemat grundat sluttema avrundar expositionen, som repriseras.

Genomföringen börjar med sluttemat (i Dess-dur följt av A-dur!) men snart hörs utveckling även av huvudtemat, sidotemat och sluttemat. Återtagningen upprepar temana i expositionens ordning. En kort coda byggd kring huvud- och sluttema avslutar.

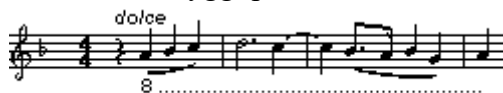
Även andra satsen, *Adagio*, har sonatform och går i d-moll. Den påminner om en sorgemarsch och utgör hela kvartettens emotionella centrum. Huvudtemat presenteras omedelbart, unisont och i fortissimo i de första fyra takterna och vekare i de följande fyra:

Ett entonigt triolackompanjemang börjar och beledsagar snart temat när det neddämpat återkommer och växelvis framförs i cello och viola. Detta sorgmodiga ackompanjemang fortsätter satsen ut och sekunderar alltså även sidotemat, som inleds i cello och viola:

Ett sluttema byggt på sidotemat avslutar expositionen.

I genomföringen förenas huvudtema, sidotema (se violastämman nedan) och ackompanjemangets triolrytm på ett konstfärdigt sätt:

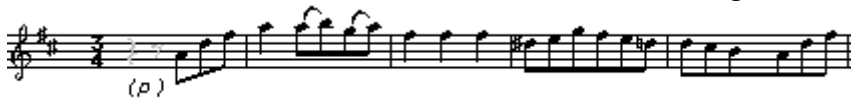

I återtagningen hörs endast huvudtemat, som vandrar från cellon till violin 1. Codan består till stor del av en violinkadens, som inramas av unisona motiv från huvudtemat. Det är inte många tonsättare förunnat att åstadkomma en långsam sats med sådan värdig och återhållen lidelse.

Allvaret fortsätter i menuettsatsen, också den i d-moll

Trion i D-dur har en lättsammare stämning. I takt 2 och 3 går tankarna till Bellmans *Vila vid denna källa*. Kanske är det en reverens till kollegan.

Menuettavsnittet återkommer utan repriser och avslutar satsen.

Finalsatsen, *Allegro*, är liksom sats 1 och 2 stöpt i sonatform. De flesta musikskribenter verkar vara eniga om att den inte håller riktigt samma standard som de tre föregående. Kanske är det avsaknaden av ett kontrasterande tema som bidrar till det något enahanda intrycket. Huvudtemat är:

(Tecknet * i notexemplet markerar platsen för ett s.k. för-slag.) Expositionen repriseras. Genomföringen utgör satsens klimax. Gränsen mellan återtagning och coda är svår att uppfatta. Kanske delar de två avsnitten broderligt på utrymmet efter genomföringen. Haydn var imponerad av de tre kvartetterna op. 1 och lär förgäves ha försökt få Wienarna intresserade för dem.

Stråkkvartett e-moll op.1:2

1. *Allegro di molto* 2. *Un poco adagio* 3. *Menuetto* 4. *Prestissimo*
Före 1790? eller 1797?

Första satsen, *Allegro di molto*, har sonatform. Den börjar med ett kärvt, synkoperat tema, som är laddat med spänning:

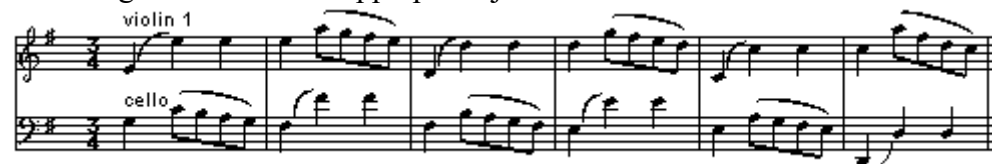
Ett åttodelstema blir dock inledningen till en i stort sett durartad fortsättning av satsen.

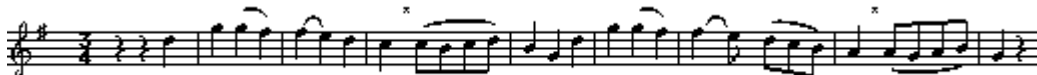
Sidgruppen (g-dur) utgör därför knappast någon kontrast. Liksom i d-mollkvartettens första sats är den uppbyggd med imitationsteknik. Notexemplet visar de två violinernas stämmor i första sidotemat:

Det övergår i en fras som upprepas i sjunkande sekvens:

Den lättsamma stämningen fortsätter i slutgruppen:

(* markerar platsen för ett s.k. för-slag.) Expositionen repriseras.

Repristecken har även satsens andra halva, genomföring och återtagning, men den uppmaningen åtlöds sällan av interpreterna.

Genomföringen börjar med behandling av sluttemat. Både huvudtema och åttondelsfigurerna blir sedan föremål för utveckling.

Återtagningen inleds konventionellt med huvudtemat, men den glider snart över i sidotemats sekvensmotiv och får sedan en allt ovanligare utformning jämfört med expositionen. Så hörs t.ex. ett helt nytt tema i kanonimitation och med ny rytmik:

Sidogruppens sekvensmotiv återkommer och följs av sluttemat. Satsen avslutas med motiv ur huvudtemat och i e-moll.

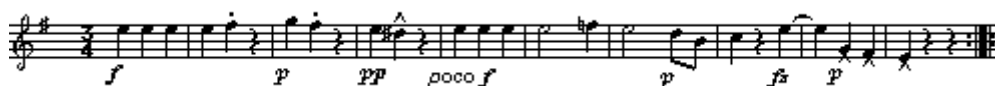
Den andra satsen, *Un poco adagio*, har en så förbluffande formlikhet med den långsamma satsen i Haydns kejsarkvartett (op.76: 3) att det är svårt att föreställa sig att Wikmansson inte på ett eller annat sätt skulle ha påverkats av den. Den trycktes 1799 men kännedom om den kan via F S Silverstolpes förmedling ha nått Wikmansson ännu tidigare (1797). I båda kvartetterna är det fråga om ett koralliknande tema med 4 variationer, i vilka instrumenten i tur och ordning spelar huvudrollen.

Men det finns tillräckligt med skillnader för att visa på Wikmanssons självständighet som tonsättare. Wikmanssons variationer är riktiga variationer och inte bara en upprepning av melodin i ny stämföring som hos Haydn. Vidare låter Wikmansson de tongivande stämmorna öka i rörlighet, från 8-delar över 8-delstrioler och 16-delar till de avslutande 32-delarna. Wikmansson har även en lång coda som avslutning. Temat är

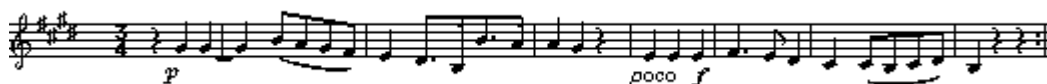

De fyra variationerna leds i tur och ordning av violan, violin 2, cellon och violin 1. När temat på nytt hörs har codan börjat.

Menuettsatsens inledande del har ett tema som stämningsmässigt leder tankarna till folia-tongångar, även om det inte har några direkta melodiska likheter med dessa.

Trion kontrasterar med ljusare stämning i E-dur:

Efter sedvanlig omtagning av menuettdelen avslutar Wikmansson med en coda. Den kallar han Finale och i den rekapituleras menuett- och triotemat.

Sista satsen, *Prestissimo*, har sonatform och i huvudsak mollkaraktär. I huvudtemat upprepas ett 4-tonigt 8-delsmotiv:

I sidotemat kombineras en skalövning i violan med synkoper i violinerna:

En mjukare melodi inleder expositionens avslutning:

Expositionen ska repriseras. Genomföringen består av tre kraftfulla, 4-taktiga fraser, som växlar med två 4-taktiga utdrag av huvudtemat. Återtagningen inleds med huvudtemat som cellosolo och följs av de andra av expositionens teman. En kort coda i Haydnstil, med fragment av huvudtemat åtskilda av pauser, avslutar satsen.